

DEIKIA ADITZETAN

Euskaltzaindiaren Itzaldiak Danostian

(1955 - ILBELTZA)

JAUN-ANDREOK: Juandako jardun-aldian, deikiari buruz, vocativoari buruz mintzatu nintzaizuten. Deikiari buruz era-bat. Bañan batez ere, deikiari buruz izenetan, declinacioan, izenen declinacioan.

Gaur berriz ere gai berari jarraitu nai diot: deiki vocativoaren gaiari. Bañan oraingoan ez bait-degu *deikia izenean* ikusiko, verboan baizik; deiki vocativoa aditzean, verboan...

* * *

Euskerazko Deikiak izenetan zer egiten duan azaltzeko, adibide-sail bat ipiñi nizuten nere orduko irakurraldiaren bukaeran. Deikiak izenetan eraxten duan eraxkuna bere zazpi edo zortzi eratan azaltzeko, zazpi edo zortzi adibide ipiñi nizkitzuten... Oroituko zerate oraindik sobra ere.

- Maria, nora zoaz,
eder galant ORI?
- Maria, zer nai dezu
eder galant ORREK?
- Maria, nik zer opa
eder galant ORRI?
- Maria, eder galant
ORREN ama nun da?
- Maria, eder galant
ORREKIN nai nuke...
- Maria, eder galant
ORREGAN daukat nik...
- Maria, eder galant
ORRENGANA nai det...
- Maria, eder galant
ORREGANDIK urrun...
- Maria, eder galant
ORI gabe ezin det...

Olakoxea dala gure Deikia esan nizuten orduan: olakoxea dala. Beste izkuntzetan Vocativoak izenari desinentzi bat eraxten dion bezela, euskeraz ORI bat eraxten diola. Bañan ez ORI bakarrik; ORI, ORREK, ORRI, ORREN, ORREKIN, ORREGAN, ORREGANA, ORREGANDIK, ORI GABE eta. etab. Ez dala, beraz, beste izkuntzetan bezela declinacioko casu bakar bat, casu guztiak baizik (*ots, nominativo, dativo, acusativo, posesivo, destinativo*; norki, noriki, zerki, norenki, norentzaki etab.); casu guztiak bere barruan dauzkan izketa-malla bat, izketa-kategori bat dala obeki: *categoría de interlocución*.

Bañan, ori bai, eraxkun ori, izena adjetivoren batekin datorrenean eraxten zaiola, eta ez izena bera bakarrik datorrenean. Bera bakarrik datorrenean eta askodun plural izan, orduan *-ok* atzizkia eraxten zaiola (JAUN-ANDREOK adibidez); eta bat-dun, singular danean, jator asko BAI, MOTELL esan oi dan bezela, BAI, JAUNA ere esan oi dala, ots, aldiz artikululu gabe, aldiz artikuludun... artikululu-gabea guri jatorrago baderitzaigu ere, eta artukuluduna etorki, arrotz...

Orixe da orduan, Deikiari buruz esan nizutena, orixe orduko nere irakurraldiaren gaia: "Deikia izenetan".

Deikia verboan, Deikia aditzean izango da gaurkoaren gaia...

Deikia aditzean, verboan

—Zer bada? izenetan ezik, verboan ere bai al-degu Deiki?
—esango du norbaitek—.

—Bai.

Deikia, ez izenetan bakarrik, ez sustantivoetan bakarrik; verboetan ere ba'da.

Ikusiko dezute. Zagozkidate adi-adi, berealaxe bukatuko det eta.

Gure aditza, gure verboa...

Ba'dakizute, ezagutzen dezute, gure Aditzaren, gure Verboaren aberastasuna. Gure Verbo sonatuak, beste edozein izkuntzetako Verboak baño forma geiago ditu. Aien forma bakoitzeko, berrogeitaseiren bat forma guk.

Forma oietako bakoitzari, esan-nai bat, *significacio* bat dagokio. Bakoitzak, egitearen nolatasun bat, *matiz* bat esan nai du.

“Egitearen nolatasun bat” esan dizutet. Bañan ez bait-da zearo egoki esana. Ara: Hebreozko Verboen formak bai, egitematiza, egitearen nolatasun zenbait esan nai izaten dute. Zazpi formatan erabiltzen ditu hebreoak bere Verboak: *Kal*, *Niphal*, *Pihel*, *Puhal*, *Hiphil*, *Hophal* eta *Hitpahel*; eta *Kal*-formak, egitea soillik eta garbi esan nai duan bezela, *Niphal*'ek egitea nor-bereko (reflexivo) biurtzen du; eta *Pihel*'ek eta *Puhal*'ek indartsu (intensivo); eta *Hiphil*, *Hophal*'ek eragille (*Pihel* eta *Hiphil* egille (activo) diralarik, eta *Puhal*, *Hophal* eta *Hitpahel* jasotzaille (pasivo)). Olakoak izan oi dira egitearen matizak, egitearen nolatasunak: berekoi, indartsu, eragille etab.

Gure Verboak ere ba'du olako zenbait nolatasun; eragillematiza, adibidez: *egin*, *eragin*; *ekusi*, *erakutsi*; *ibilti*, *erabilli*; *eman*, *eraman*, *ekarri*, *erakarri*; eta *jan*, *janerazo*; *galdu*, *galerazo* etab (1).

(1) *Activa* ta *pasiva*, ots egille ta artzalle-matiza. herriz, ba'dirudi izkuntza oroen izatekoa dana.

Bañan gure Aditzaren, gure Berboaren *nolatasuna* aipatzean, beste zerbait esan nai degu guk. Ez *nolatasun*-matiza; *zer-norimatiza* baizik, *matiz de realación*. Ala bait-da, izan ere. Beste izkuntzetako Verboak, egitearen *norkia*, egillea, besterik ez du aditzera ematen, Verboaren nominatiboa, bere sei notin edo personetan; *ni, zu, ura; gu, zuek, aiek...* Gure Aditzak, berriz, nor-kiaz gañera, *zerkia* edo acusatiboa, bere sei personetan; eta gañera *norikia*, datiboa, sei personetan ura ere... Olaxe ateratzen zaizkigu gure Verboaren erabilkeran, *bateko berrogeita sei aiek*.

Alaxe bait-da, izan ere. Begira bestela, onako adibide xume oiei. Lenengo, ogeitalau bakarrik azalduko dizkitzuet: erderazko HA TRAIIDO bati dagozkion ogeitalau forma garbi, askatu. Begira:

Ekarri nau,	ekarri din
ekarri au	ekarri dizkin,
ekarri aune,	ekarri dio
ekarri du;	ekarri dizkio;
ekarri gaitu,	ekarri digu
ekarri zaitu,	ekarri dizkigu,
ekarri zaituzte,	ekarri dizu
ekarri ditu.	ekarri dizkitzu,
Ekarri dit	ekarri dizute
ekarri dizkit,	ekarri dizkitzute,
ekarri dik	ekarri die
ekarri dizkik,	ekarri dizkie.

Orra or ogeitalau forma, erderazko HA TRAIIDO bakar bati dagozkionak. Eta, esan dizutedan bezela, oraindik beste ogeitalau, edo-ta ogei gañera. Guzitara berrogeitalau; eta, gero aipatuko ditugun beste birekin, orra or berrogeitasei. Berrogeitasei forma gure, aien forma bakar batentzat, edo-ta 4.600 %...

Aberastasuna ez bada ba!! Bañan, esan dedana: ez bait-dira egitearen nolatasun-adierazgarri, *zertasun* ta *noritasun*-adierazgarri baizik. Dana dala, aberastasun izugarria — zenbaiten irizian *geiegia*... Bañan, ala izanda ere, ez bait-gera gu nor, aberastasun oiekin jarri-ta-kendu-jokoan asteko, dana dan bezela aztertu ta jasotzeko bait-gaude baizik... Eta orrela ez da gure artean inor, gure baratz aberats ontan kimaketan eta inausketan astea ontzat emango duanik... Eta jarrai dezagun aurrera.

Erabilkera alkarrizketatua

Ikus ditzagan orain, len esan gabe utzitako beste ogei forma aiek. Bañan oar bat lenago.

Ba'dakizute, gure Verboak, gure Aditzak —erderazkoak ez bezela— besteak beste, erabilkera bi, conjugacio bi dituana: askatua edo *absoluto* deritzana bata, eta alkarrizketatua, *dialogatua* bestea. Adigarritz: *Ekarri du*, erabilkera askatua; *Ekarri dik*, erabilkera alkarrizketatua, dialogatua.

Verbo guztiak dituzte erabilkera bi oiek. Eta len azaldu dizutedan HA TRAI DO'ri dagokion *ekarri*-sail ura, ain xuxen, erabilkera "askatua" izan da. Bañan arek ere izan bait-lezake erabilkera alkarrizketatua ere; ona orain forma aien erabilkera alkarrizketatuari dagozkion beste ogei formak:

Ekarri natxiok	ekarri zione
ekarri natxione (1),	ekarri zizkione,
ekarri gatzik	ekarri ziguk
ekarri gatzixñe.	ekarri zizkiguk,
Ekarri zidak	ekarri zigune
ekarri zizkidak,	ekarri zizkigune,
ekarri zidane	ekarri ziek
ekarri zizkidane,	ekarri zizkiek,
ekarri zioz	ekarri ziene
ekarri zizkiok	ekarri zizkiene.

Ba dakizute, elkarrizketako erabilkera onek, bere ezagungarri bezela, eraxkun bat izan oi duana: *dik'* en azkeneko *-k* ori-edo (*ekarri du*, *ekarri dik*) (2)

Orra bada —eta oraintxe dator, ain xuxen, Deikiari buruz gaur esan nai nizutena—: Erabilkera alkarrizketatuaren ERAXKUN AU, DEIKIA DA, VOCATIVO A DA; Deikiak sartzen du Verbo-barruan, gure Aditzean. *Dik'*en *-k* eraxkun au, Izenean ORI ura bezela, Deikiaren adierazgarri bat da, Vocativoaren itzal eta errañu bat, Verboan.

(1) Lenagoko salla esanak bezela, ez ditugu emen ipintzen sei forma oiek: *ekarri au*, *ekarri aune*; *ekarri dik*, *ekarri dizkik*, *ekarri din*, *ekarri dizkin*.

(2) Eraxkun au, ordea, ez bait-da, beti-beti, *-k* ori bezela, atzizki, sufijo izaten. Aldiz, aldiz barru-eraxkun bat, infijo bat izan oi bait-da. Eta aldiz, berriz, beste zerbait. *Ekarri dik* eta *ekarri din'*en, bai, atzizki, sufijo bat da (*-k,-n*). *Ekarri dikat*, *-ekarri diñat'*en, ordea, barru-izki bat (*-ka-na*). Eta *etorri aiz*, *etorri intzan'*en, berriz... beste zerbait.

Ikka ta zuka...

Oar bat, aurrera jarraitu baño lenago.

Verboaren erabilkera elkarrizketatua, era bitakoa dala. *Ikakoa* bata; eta *zukakoa* bestea. *Zukakoa*, itzalezkoa, errespetuzkoa; eta *ikakoa*, laua, edozeñentzakoa, *ika-ta-tokakoa*, *i-ta-nokakoa*...

Azaldu dizutedan alkarrizketako erabilkera-sail guztia, *ikakoa* izan da (*Ekarri natxiok, natxione; ekarri zidak, zizkidak* etab.). Igarriko zenduten. Eta bear bada, orregatik norbaitek uste zezakean, *ikakoa* beste erabilkera elkarrizketaturik ez ote-dagon. Bañan ez bait-da ola. Zukako alkarrizketa-erabilkera ere ba'degu euskeraz. Zukako deiki-eraxkunak ere ba'ditugu. Ikakoak bezain oparo ez bañan. Ona emen HA TRAIÐO'ri dagozkion biak. Biek irugarren personako zerkiari dagozkio: *Ekarri du? ekarri dik, din* (ika), *ekarri dizu* (zuka); *Ekarri dizkik, dizkin* (ika), *ekarri dizkitzu* (zuka).

Beste oartxo bat azkeneko forma oni buruz. Zabalgune txikia duala, batez ere Verbo zerkidunetan, Verbo transitivoetan; pixka bat aundiago Verbo intransitivo, zerkigabeetan: ots, txikia *ekarri*'gan, pixka bat aundiagoa *etorri*'gan. Dana dala, nappar eta laburditarren artean noiz-naï entzun oi dira auek edo oien antzeko formak: *Etorri nauzu, etorri duzu; etorri gaituzu, etorri dituzu...* *Etorri nauzu, etorri nauk'en* berdin; *Etorri duzu, etorri duk'en* berdin; *etorri gaituzu, etorri gaituk'en* berdin; eta *etorri dituzu etorri dituk'en* berdin... Gipuzkoeraz eta Bizkaieraz, ez, ez dira ain entzunak, gazte-jende-artean batez ere.

Beste oartxo bat: Zerki-gabeko Verbo baten, ots Verbo *intransitivo* baten erabilkera askatua, alkarrizketatu biurtzean, zerkigabetik zerkidun, *intransitivotik transitivo* biurtzen dala. Adibidez: *Etorri naiz* bat, *etorri nauk* edo-ta *etorri nauzu* biurtzen dala, *etorri* ez baño *ekarri* balitz bezelaxe. *Ekarri nauk? ETORRI NAUK; Ekarri nauzu? ETORRI NAUZU* etab. Azpikoz-gañeratze ikusgarria bait-da auxe, gerotxuago esango degun bezela.

Eta jarrai dezagun aurrera.

Alkarrizketakiak

Eta nolakoak dira ba, Verbo askatua Alkarrizketatu biurtzeko, Deikiak Verbo-barruan sartzan dituan eraxkun edo zatiko aiek?

Ba'dakizute, gure Aditzaren, gure Verboaren berexkuntzarik aundienetan bat, bere bizkarreratzen duan izki-zama aundi-aundia dana. Beste izkuntzarik geienetako Aditzak, bi edo iru izki, elementu, bakarrik bere soñeratzen, bere gañeratzen dituzte: zuztarra ta egillea eta beste uskeriren bat bakarrik: *ama-mos*, *ama-ba-mos*, *ama-re-mos* (*ama-zuztarra*; *-mos*, egillea; *-ba-*, *-regaraia*)... Euskerazko Aditzak, ordea, beste elementu bi geiago bizkarreratzen ditu gutxienez: egilleaz gañera, *norkez* gañera, *zer* eta *nori*: *da-kar*, *da-kar-gu*, *da-kar-kio-gu*; ta beste uskeriren batzuek gañera (dakarzkizutegu, *da-kar-zki-tzu-te-gu*)...

Orra bada: Verboari, erabilkera alkarrizketatua erabiltzen degunean, oraindik beste eraxkun bat geiago, beste pusketa geiago ere sartzen diogu: gure izketa-lagunari, interlocutoreari dagokion beste pusketa bat: izketa-laguna gizasemea bada, bat (*-k*), eta emakumea bada, bestelako bat (*-n*).

Beste itz batzuetan: beste izkuntzetako Verboak, nominatiboaren pusketa bakarrik darama bere soñeratua, zuzlarrari erantsia (*ama-MOS*); euskerazko Aditzak, *noriki*, nominativoaz gañera, *zerki*, acusativoa (*dakargu*, *-kargu* = traemos, *da-* = lo, *da-kar-gu* = lo traemos) eta gañera *noriki*, dativoa (*dakarkiogu*: *dakargu* = lo traemos; *-kio-* = le; *dakarkiogu* = se lo traemos a él)... eta, erabilkera alkarrizketatua danean, dialogatua danean, *vocativoa*, *DEIKIA* gañera, ots, *izketa-laguna*, interlocutorea (*zekarkionagu*: *zekarkio(ka)gu* = se lo traemos, eta erdiko *-NAtú* fem., *zekarkionagu* = tú, se lo traemos). Beste puxketak nominativoari, ta acusativoari, ta dativoari dagozkion bezela, pusketa berri au, vocativoari, *DEIKIARI* dagokio. Deikiari, paragrafoan ezkututzen dan *zu* arri, lengoan aipatu nizuten *ZU* edota *I* arri.

Esan dezagun berriz ere: *Zekarkio (k)at*, *zekarkionat*. Begira zenbat pusketa dituan forma onek: *ze-kar-kio-(k)a-t*: *ze*, acusativo, zer ekarri; *kar*, aditz-zuztarra, ekarri; *kio*, *dativo*, nori ekarri; azkeneko *-t*, nominativo agente, nori ekarri... eta tartean gelditzen zaigun *-ka-* edo *-na-* ori, vocativo, deiki, izketa-lagun, interlocutore, tartean beti dabillen *zu* edo *i*'ri dagokiona.

Orixe da, esan nai nizutena. Gure Aditz-formak, olakoxeak dirala, orren ondotoxo zamatua. Eta bizkarreratzen dituzten pusketaetan, eraxkunetan bat, orixe dala: deikiari, vocativoari, izketa-lagunari, *zu*'ri edo *i*'ri dagokion zatixka, eraxkuna.

Emen berritu ditzakegu, lentxuago "bateko 46" artan aipatu ditugun *ikako* forma alkarrizketatu guzti aiek: *Ekarri natxiok*,

ekarri natxione; ekarri dik, ekarri diñe; ekarri gatxik, ekarri gatxiñe; ekarri dizkik, ekarri dizkiñe... Forma guzti oietan, erabilkera askatuari *-k-* ta *-ne()* bat eraxten zaio, besteak beste: *Ekarri du, ekarri dik, ekarri diñe; ekarri ditu, ekarri dizkik, ekarri dizkiñe...* (1).

Dativo etico?

Ba' dakit zenbaitzuk, *vocativo* oni, Deiki oni, *dativo ético* esaten diotena.

Ez gera geiegi asarretuko orregatik.

Nik, ordea, lendik *vocativo* izena egonik, ez bait-dakit zergatik sortu bear degun beste itz berri bat, len ezagutzen etzan kategori berri bat arkitu bagendu bezela. Ez dago kategori herririk. Len eta beti, *vocativo* esan izan dan casoa besterik ez da, nere itzaldi guzti ontan ikusi dezuten bezela.

Ikustagun nundik eta nola sortu ote-dan *dativo-ético*-deitze ori. Au ere adigarritz egingo degu, bidea errezago dedin.

Ona adigarri bat: *Ekarri dizkiat* edo-ta osoago *ekarri dizkiat*, naiz emakumezko *ekarri dizkiñat*. Ikako *Ekarri dizkiat* au, zukako beste onen antzekoa da, *Ekarri dizkitzut* (*dizkitzut, dizkiat*). Eta *dizkitzut* ontan, itz-barruko *-TZU-* ori, dativo izan oi da (*zuri ekarri dizkitzut*). Beraz orren leku berean dauden *-ka-*, *-na-* oiek ere dativo bear dute izan.

Ondo legoke arrazoi-bide au, adigarri ori besterik ezpalego. Bañan bai bait-dira beste adigarri geiago ere, adigarri onengandik bestelako askoak.

Egia: adigarri orretan, izketa-lagunaren eraxkuna (*-ka-*, *-na-*) dativoaren leku ber-berean dago, dativoaren gañean kalkatua. Eta orixe da, izketa-lagunaren eraxkun orri, *dativo*-antza ematen diona. Bañan beste zenbait adigarritan berdin arkitzen bait-degu *nominativo* egillearen gañean kalkatua; eta beste batzuetan

(1) "Besteak beste" diot; eta *ekarri natxiok'en-txi(o)* orri buruz diot batez ere... ez bait-dagokit orain neri *-txi-* ori zer dan aditzera amatea... *-k(a)-* ta *n(e)* oiek bakarrik bait-dira gaur neri dagozki danak; eta esan dizutet esan, izkitxu oiek Deikiari dagozkion zatitxoak dirana eta ez besterik.

acusativoaren gañean; beste batzuetan, berriz, iñoren gañean kalka gabe.

Begira: *Ekarri nauk* esatean, izketa-laguna ta *nominativo* egillea (nork ekarri) dira elkarren gañean kalkatuak, edo-ta biok bat-bedera: *Ekarri nauk* = *I, ik ekarri nauk ni* = (*Tú, tú me has traído a mí*). *Ilko au(kat)* edo-ta *Ilko aunat* esatean, berriz, izketa-laguna ta *acusativoa* (nor ilko) daude elkarren gañean, edo-ta biok bat-bedera: *Ilko aunat* = *I, nik ilko aunat i*. (*Tú, yo te mataré a ti*). Len *ik* egille, *nominativo*; orain *i* zerki, *acusativo*.

Adigarri oien araueran, izketa-laguna diogun ori, ez da dativo bakarrik (*dativo ético*); dativo ta *nominativo* ta *acusativo* ere ba'da...

Esan dezagun garbiki: ez dativo, ez *nominativo*, ez *acusativo*... *vocativo* baizik... euskerazko arako *vocativo*, Deiki jator ura baizik; bera bait-da, lengoan esan nizuten bezela, bai *nominativo*, bai dativo, bai *acusativo*... ta gañerakoak gañerako.

Ikus, bestela, onako beste adigarri au: *Etorri naiz*. Aditz-formatxo askatu txiki onek, ez du zati bi besterik: *nominativo* (nor etorri) *na-*, ta aditz-zuztarra *-iz*. Bañan biur dezagun formatxo askatu au, biur dezagun alkarrizketatu, dialogatu, *Etorri nauk*. Zer gertatu zaio? Izketa-laguna erantsi diogula (*naiz? nauk*): *-k* bat erantsi diogula. Bañan *-k* ori ez bait-da, ez *nominativo*, ez dativo, ez *acusativo*; ez *nor* edo *nork*, ez *nori*, ez *zer*; *vocativo* soil-soillik, baizik. *Etorri nauk'* en azkeneko *-k* ori, soil-soillik *vocativo* da, deiki da: *I, etorri nauk* esango balitz bezela-bezelaxe, edo-ta beteago: *Aizak i, etorri nauk ni; Aizan i, etorri naun ni*...

* * *

Dativo ético deitze ori, sortu zeikean beste zerbaitetik ere.

Lengoan ere esan nizuten, *vocativo* bakoitzean ZU ta I bat ezkatuzen dala; *vocativo* bakoitzean, gutxi-gora-bera, aopean-edo, arako Ebanjelioko ura esan oi degula: *Adolescens, tibi dico, surge*: Muchacho, A TI TE DIGO, levántate: *Gazte, IRI DIAT, jeiki adi. IRI DIAT, IRI ESATEN DIAT* entzuten bezela degula, alegia, geuren barrunbean, deiki bat, *vocativo* bat esaten edo entzuten degun bakoitzean; eta berdin, baita, *IKA* ta *NOKA* iñorekin izketan diardugunean. Eta *IRI* ora dativo, noriki bait-da... Ortik sortuko zan, bear bada, *dativo ético* deitze ori.

Bañan "barrunbe ortan IRI bat ezkututzen dala" bezelaxe esan bait-dezakegu AIZAK I bat ezkututzen dala ere. Eta AIZAK I ortan I ori ez bait-da dativo, vocativo baizik, deiki baizik...

* * *

Emendik atera dezakegu nolako zabalgunea duan Deikiak gure Gramatikan, nolako zañak dauzkan gure izkuntza guztian, gure mintzatzeko tankera ta formaetan: izenetan lenengo; ez bait-da declinacioko casu bakar bat, casu guztiak dituan izketamalla bereiz bat baizik; eta verboan gañera; verbobaren erabilkera alkarrizketatuan antxe bait-dabil beti, norki ta zerki ta noriki guztiekin nahasian eta trabaturik, ajedrez-joku berdiñik gabe betean bezela, orain emen, urren or, gero an... bañan beti ere tauleroan, beti ere mayean.

Psikologi apur...

Eta gure Euskeraren berexkuntza bat orain, herriz ere.

Lengo eguneko irakurraldian Euskeraren berexkuntzak aipatu nizkitzuten. Eta gaurko irakurraldi au ere Euskeraren berexkuntza batez izan da, gure Izkuntzaren berexkuntza, apartetasun bati buruz. Bañan egun artako berexkuntza, Gramatikari dagokiona zan; gaurkoak, ordea, Gramatikari dagokion arren, ba du, orratik, beste usai bat ere, Gramatika'tik asi, ta Psikologiaraño eltzen dan usai bat. Zagozkidate adi-adi, eta berealaxe adituko didazute esan nai nukeana.

"Berexkuntza bat" esan dizutet; eta, bear bada, ez bat, bi baizik azalduko dizkitzet, Esau ta Iakob bezela, elkarren ondotik orporik-orpo jaiotzen diran berexkuntza bi.

* * *

Begira. Erderaren Psikologia aztertzen dabiltzan jakintsuak, gauzatxo baten konturatu dira: *Tendencia personalizadora*, ta *Construcción refleja con verbos intransitivos* azaltzen dala aldizaldiz erderazko verbo-erabilkeran eta adibide bezela onako adi-garri oiek aipatzen dituzte: *el cántaro SE sobra* edo *SE sale*; *esta casa SE llueve*; *NOS ha llovido todo el día*; *SE LE murió el hijo*; *ME estoy helando...* edo-ta *yo ME lo guiso*, *yo ME lo*

como (Vid. Américo Castro —*España en su Historia. Cristianos, moros y judíos*—, Buenos Aires, 1948, pág. 222).

Construcción refleja esaten zaio guzti oni; *construcción refleja* ta *tendencia personalizadora*. Eta guzti ori Sorkaldeko izkuntzetatik omen-datorchio Gaztel-erderari: ots, Arabetik eta Hebreotik. Izan ere, izkuntza oietan ba'da forma bat (lentxuago aipatu dizutadan forma *Niphal* ura-edo hebreoz bigarren forma bait-deritza, eta arabez laugarren forma) egiteari norberekoi-antza ematen diona, *valor reflexivo* ematen diona.

Ez degu ukatuko —ezta gutxiagorik ere— makurtasun ori (berekoitasunerako nai ori) erderazko Verboari Arabetik eta Hebreotik etorri zaionik. Ez degu ukatuko. Ezta gutxiagorik ere. Ain xuxen, Euskerak bere reflexiboak, bere berekoi-formak egiteko beste bide bat ibilli oi du: guztiok dakizuten, arako *nere burua*, *zure burua*, ta *bere burua*, erderak *me*, *te*, *se* erabiltzen duan bezela...

Ez det gure Euskerarentzat eskatuko, erderaren makurtasun orren iturburu izaterik. Ain xuxen, nik gaur erderaren Psikologi orren, kontra-kontrako beste Psikologi bat azaldu nai nizukete. Erderak *me*, *te*, *se* (yo *me* lo guiso, ya *me* lo como) bezela, Euskerak, aitzitik, eta kontrara, beti *te*, *te*, *te*, (ots, yo *te* lo guiso, yo *te* lo como) esan oi bait-du. Igarriko dezute nola. Bere Verboaren erabilkera alkarriketatuan, beti ta beti Deiki *i* edo *zu* ori (ots, *k*, *n* edo-ta *zu*) erabilliz... (1).

Auxe da gure Euskeraren Psikologia, gai ontan. Erderaren-tzako benetako kontra-Psikologia. Erderak, forma berekoiak; Euskerak forma bestekoiak. Erderak, esku bildua duala; Euskerak esku zabala... izketa-lagunarengana zabaldua.

Orra or berexkuntza bat. Eta ez txikia.

Adigarri batzuek argituko digute esaten deguna.

Erabilkera askatuko *Ekarri du*, erabilkera alkarriketatuan *Ekarri dik* da: *Ekarri du* "Lo ha traído"; *Ekarri dik* "TE lo ha traído". *Ekarri gaitu* "Nos ha traído": *Ekarri gatzik* "TE nos ha traído"; *Ekarri ditu* "Los ha traído"; *Ekarri dizkik* "TE los ha traído"... Eta olaxe beti ta beti, erabilkera alkarriketatuan diardugunean. Erderaz, *ME lo*, *TE lo*, *SE lo* dan artean, euskeraz

(1) *Te*, *te*, *te*, esan dizutet: olaxe, dativo balitz bezela, *dativo ético* halitz bezela (ola esaten bait-diot, ain xuxen, askok erderazko forma orri); baña egiz ta benetan deiki bezela, vocativo bezela, izketa-lagun bezela, dialogante bezela, interlokutore bezela.

beti *TE lo, TE lo, TE lo*, beti izketa-lagunari deituaz, ari itza zuzenduz ari omen egiñaz...

...Eta euskaldunok bakartiak generala esango dute gero! Bakartiak, individualistak generala... Eta, bitartean, gure Verboan, gure Aditzean, nundik izketa-lagunari omen eta agur egingo diogun gabilitza beti, zorutzen bezela.

...Ara: izenetan eta adjetivoetan ez degu generorik; ez giza-seme, ez emakufe, ez ar, ez eme (generoa diot, atzizkia, alegia). Izenetan eta adjetivoetan ori. Verboan, berriz, antxe azaltzen zaigu ar-emeki, generoa; ez, ordea, egillearen generoa, ez eta iztunaren generoa ere; izketa-lagunarena baizik. Izketa-lagunarentzat ditugu gure txera ta itzal ta errespetu guztiak. ¡¡Eta bakartiak generala!! Ez generala sozialak!... Zer ote-litzake sozialak bagina!

Eta orixe da, lenengo berexkuntzatik, orpoz-orpo erantsirik jaiotzen dan bigarren berexkuntza: Euskeraren gizartetasun nabarmena, gure izkuntzaren sozialtasun ederra.

Yo te lo guiso, yo te lo como

Kontraste onen adibide bezela ipiñi ditzagun orain adigarri batzuek. Nola litzake euskeraz *Yo me lo guiso, yo me lo como* ikako izkuntzan? *Neronek egosten diat, eta neronek jaten diat*; edo-ta noka, *Neronek egosten diñat, eta neronek jaten diñat*; bañan euskerazko itz oiek, erderara itzez-itx bihurtuzkero, *yo Me lo guiso, yo ME lo como* eman bearrean, *yo TE lo guiso, yo TE lo como* ematen digute. Ez bait-da txantxetako bestelakotasun ta kontrastea!! Orixo da, bada, gure Verboa, berekoi ez baño, reflexivo ez baño, *bestekoia* dala esatean, esan nai deguna.

Ikustagún, beste adigarri aietan bat geiago. *Construcción refleja con verbos intransitivos* diote Psikologoak dagola aldiz-aldiz erderazko Verboen erabilkeran: *Construcción refleja con verbos intransitivos* dagola. Ots; demagun erderaz verbo intransitivo bat, impersonal bat, nai badezute: *llueve*. Begira zer dioten Izkuntzaren Psikologi-zaleak: impersonal au *personalizatu* egiten dala erderaz askotan, eta *reflexivotu* edo-ta berekoitu, SE baten bitartez, denbora berean; onela: *Llueve en esta casa* esan bearrean, *Esta casa SE llueve* esan oi dutela erdaldun jatorrak. Eta euskaldunok zer? *Eudi egiten dik etxe onetan*; edo-ta *Eudi*

egiten dizu etxe onetan; itzez-itzez TE llueve en esta casa... An SE llueve; emen TE llueve... Len esan deguna: aien Verboa berekoi; gurea bestekoi, zukoi, ikoi...

Berdin baita, *SE le ha muerto el hijo* diotenean ere. Guk, *Orren semea il dek* esango genduke: ots. *Se TE ha muerto el hijo de ese*. Berdin, baita: *Me estoy helando* diotenean ere. Guk, *Izozten ari nauk* :ots, *TE me estoy helando...*

Orra, nolako bestelakotasunak bi izkuntzen artean.

Nun dago *TE* ori? *Ari nauk*'en azkeneko *-k* orretan; *eudi dek* eta *il dek*'en *-k* orretan; *egosten dikat*'en *-ka-* orretan, edo-ta *egosten diñat*'en *-ña.* orretan.

* * *

Eta orain, verbo intransitiboa transitibo biurtzeari buruz, ta gure Verbo-barruko Deiki orri *dativo ético* esaten diotenez, beste oartxo bat.

Verboa zerkidun, *transitivo* danean - ots, Verboak *det, dezu, du* darabilenean eta ez *nai, zera, da*, erabilkera zukakotik ikakora aldatzen badegu, *det, dezu, du* oiek, *dikat, dek, dik* biurtzen dira; edo-ta, nokakora aldatzean, *diñat, den, din* (*Ekarri dikat, ekarri diñat; ekarri dik, ekarri din*). Egia da, forma oien berdiñak dirala, beste zukako forma oiek: *Ekarri diñat? ekarri dizut; Ekarri dik? ekarri dizu*. Orra bada: forma oietan izketa-lagunaren eraxkun oiek, norikiak, datiboak dira, dativoaren leku-lekuan daude beintzat (*Ekarri diñat? ekarri dizut*). Olaxe da.

Bañan Verboa intransitiboa danean, zerkidun ez danean (*det, dezu, du*'ren ordez, *nai, zera, da* danean) erabilkera askatutik alkarrizketatura biurtzen badegu, beste onelako formak sortuko zaizkigu: *Etorri nai? etorri nauk, etorri naun* (*ekarri nauk, ekarri naun* bezelaxe); *Etorri da? etorri dek, etorri den ekarri dek, ekarri den bezelaxe...* Begirozute gauzaren arritzekoari! - len ere esan dizutet eta - . *Etorri nai eta etorri da*, intransitiboa izanik, transitiboa biurtzen dira. Eta, ain xuxen, izketa-lagunaren eraxkun bezela artzen dute beren *-k* ta *-n*, ez dativotik, nominativotik baizik. Berdin-berdin bait-da, izan ere formaz, *I, etorri dek* eta *Ik ekarri dek*; eta *I, etorri nauk*, eta *Ik ekarri nauk*. *Ik ekarri nauk*'en *ik*, nominativo, norki bait-da; eta *I, etorri nauk*'en berriz, Deiki; ots, Deiki-norki.

Ar-emetzea verboan

Verboaren generoa, edo-ta "Aditzaren erabilkerako ar-emetzea" aipatu dizutet lentxuago. Euskerak ez bait-du olako gora-berarik izenetan —berdin esaten bait-degu *gizon on* ta *emakume on*, *gizon ona* ta *emakume ona*—... Verboetan, ordea, ika ta noka ari geranean, gizonari *ekarri dek* esaten diogu, ta emakumeari *ekarri den*... Esan dezagun orain zer-edo-zer gai oni buruz ere.

Beste izkuntzetan ere olako zerbait ba'dago Verboan. Latiñean, adibidez, eta hebreoan. Guztiok dakigu, latiñez *aita juan zala* esateko, *pater profectus est* esan oi dala; eta *ama juan zala* esateko, berriz, *mater profecta est*. Hebreoz ere berdintsu, *gizonak il du* esateko, *haix katal* esan oi da, eta *emakumeak il du* esateko, berriz, *ha-izah katelah*.

Bañan ba' da alde, eta aundia gañera, gu ta oien artean. Latiñ eta mebreozko verboak, ar-emetze au, egilleagandik artzen du: egillea, gizonezkoa danean, verboa era batera (*katal, profectus est*), eta emakumezkoa danean, bestera *katelah profecta est*). Euskerak, ordea, ez egilleagandik, izketa-lagunagandik, interlocutoreagandik artzen du.

Ba' dakizute, erderak ez duala Verboan olako ar-emetzerik, Latiñetik sortua dan arren. Latiñak *pater profectus est* eta *mater profecta est* esaten duan arren, erderak. naiz aita izan, naiz ama, naiz gizon, naiz emakume, beti berdin esaten bait-du, *se ha MARCHADO el padre, se ha MARCHADO la madre*; berdin baita *se han MARCHADO los hijos*; beti *MARCHADO*, bein ere es *MARCHADA* edo *MARCHADOS* latiñak bezela *profecta est, profecti sunt, es marchada, son marchados* esaten badu ere, bañan *se ha marchado*; *se han marchados* bein ere ez.

Oroituko zerate noski, gai oni buruz nolako oarpen polita egin zigun A. Omaetxebarria'k Menendez Pidal'en aipamenez. *Seminario de Urquijo*'ren Itzaldietan, oraindak berriro. Erdërazko participio oietan ar-emeketarik ez izatea, euskeratik omen-datorrela erderara. Euskerak ere, participio pasivo oiek olaxe egiten bait-ditu: neutro, ar-emeketarik gabe, ta numerorik ere gabe, neutro jator: *aita etorri zan, ama etorri zan, umeak etorri ziran*: ETORRI, ETORRI, ETORRI, beti berdin.

Ala da, izan ere; euskerak participio oietarako ez dauka ez generorik, ez numerorik—egilleari dagozkion itz oietarako, ez dauka ez generorik ez numerorik—. Ez litzake, beraz, oso arritzeko, A. Omaetxebarriak zion bezela, erderak erabilkera neutro ori euskeratik artua izatea; latifñetik ez beintzat; eta emen inguruan ez bait-du erderak beste itxurazko iturbururik gauza oietarako...

Bañan, dana dala, izketa-lagunagandiko ar-emetze ori beintzat ez dio erantsi gure Euskerak Erderari ez beste izkuntzeri ere. Ortan bait-dago egon, gure Iskuntza zahar onen berexkuntza. Eta ez txikia benetan. Euskerak eta euskaldunok izketa-lagunari diogun itzal ederra.

Esan dezatela gero, berriz ere, euskalduna, individualista dala ta berebaitakoa... Ez det esango, berebaitakoa izatea gauza txarra danik. Izan leike gauzarik ederrena. Bañan gure Jaungoikoak gu ez gaituala ala egin. Ori da gure Izkuntzak azaltzen diguna. Gerenbaitakoi ez baño, besterenbaitakoi; gerekoi ez baño bestekoi egin gaituala obeto. Izketakoa beintzat. Bizierarako baserritar egin bagaitu ere, izketakoa ex gerala bakar-zale. Ez gerala misantropo; gizã-zale, baizik, altruista-altruista baizik...

Ni ta gu

Eta ontara geran ezkerro *Psikologia Social*'i *gatrizkion ezkerro*, beste agiritxo bat ere aipa bear dizutet, beste karakteristikatxo bat, gure gizarte-zaletasunaren beste agiri txiki bat, bete-betean aditzari verboari dagokiona ez bada ere—eta onenbestez bukatuko degu Irakurraldi luzetxo ta aspergarri au—.

Baserrian jaiok bazerate, edo-ta baserrian aziak, naiz baserritarren artean asko ibilliak, igarriko zenduten onuzkerro, orain esatera nijoakizutena: ez dutela gure baserritarrak bein ere *nere erria* esaten, *gure erria* baizik; eta berdin ezta *nere etxea* ere—Elizanburu'k orrela badio ere—, *gure etxea* baizik; ezta *nere aita* ta *nere ama* ere, *gure aita* ta *gure ama* baizik; eta berdin *gure semea*, *gure alaba*, *gure anaia*, *gure arreba*, *gure mutilla*, *gure neska*; eta, oraindik garratzago dana, emazteak senarrari *gure gizona*, eta senarrak andreaki buruz *gure andrea*... eta, iñoiz gizonak *nere emaztea* esaten badu, ta andreak *nere senarra*, beste ainbeste aldiz esango dutela—geiagotan ez bada—*gure senarra*

ta *gure emaztea* ere. Olaxe, *gure gizona*, *gure senarra*; *gure andrea*, *gure emaztea*...

Kontrara erdaldunak.

Etzait sekulan ahaztuko, nolako arrotz-ukitua nabaritu nuan nere barruan, nere bizian lenengo aldiz *mi pueblo* ta *mi casa* entzun nuanean. Etzait ahaztuko. Seminarioan zan. Eta Seminarioan, euskaldunak bezela, erdaldunak ere biltzen bait-giñan, Errioxatar bati entzun nion lenengoz. *Mi pueblo* gora, ta *mi casa* behera... Alakoxe arrotz-ukitua, arrotz-impresio bat egin zidan izkera ark, errioxatarraren izkera ark. Guk euskaldunok, erderaz mintzatzean ere, beti ta beti *nuestro pueblo* ta *nuestra casa* esaten bait-genduan... Aiek, ostera, itzetik ortzera, *mi casa* ta *mi pueblo*.

Orra or Psikologi bi, elkarrengandik ain bestelakoak; erdaldunena, nerekoia, edo-ta berekoia, ots individualista; eta euskaldunena, gurekoia, gizartekoia. *Gure*'k ba'dirudi *régimen de comunidad* adierazten bezela duala. *Régimen de comunidad*. Euskaldunen artean ba'dirudi, *nerea* ezer ezтана; eta dan guztia *gurea* dana, guztia *guztiona*; ots, etxea ta etxeko oro, guztionak; ez *nereak*; GUREAK... Fraidetegietan bezela, Monjategietan bezela...

Eta, izan ere, bidezkoa dirudi ola itz egitea, erriari ta etxeari gagozkionean. Berdin, baita, aitari eta amari ta senideai gagozkionean ere—seme bakar edo alaba bakar ez bagera beintzat—Ederkitxo esaten bait-zuan arako beste arek. Anai batek besteari onela ziola entzun zuan bein: *Pepe: te llama tu madre*. Eta entzuten zegonak orduan: *Tu madre!/? La madre no es de los dos, o que?*

Ola dirudi bidezko. Bañan, zer nai dezute? Guri, *gure* esatea bezain jator deritzaie erdaldunai *tu* ta *mi* esatea. Aintxe jator... Psikologi-kontuak dira guzti oiek.

Guri, anañak anaiari *mi madre* esatea bezain arrotz egingo zaie aiei, senarrak emazteagatik *gure andrea* esatea, ots *nuestra señora*. Bakoitzak geren ikuspegitik begiratzten bait-diegu gauzai. Gizon erdaldunarentzat emazteari begiratzeko ikuspegi, Ezkontza da ots Ezkontzako *Kontratua* (*Ius Romanum*'ek egintzen dion bezela, Ezkontzako *Kontratua*; Kontratu orren bitartez egiten bait-da gizona here emaztearen jabe): gizon euskaldunarentzat, ordea, emazteari begiratzeko ikuspegi, ETXEA da; Ezkontzaren bitartez emaztea ETXEKO ANDRE egiten da. Eta etxea, etxeko guztiona dan bezela, Etxeko Andrea ere nolapait guztiona da. Orregatik nunbait, *etxea*, *gure etxea* bezela, Etxeko Andrea ere, *Gure Etxeko Andrea* da. Eta ola, naiz-ta gizonarentzat bakarrik dan *emaztea* ta ez beste iñorentzat, ala ere, beste guztiak bezela, emaztea ere

régimen de comunidad artan, etxearen pusketa ta zati bat bait-da, orregatik nunbait, ez deritzaie gure gizonai ain oker beren emazteai *gure andrea* ta *gure emaztea* esatea. Zenbat ikuspegi, ainbat iritzi.

* * *

Olaxe dira gauzak. Eta goazen bukatzera.

Lenago Verboari buruz esan dizutet euskaldunon soziasun-adierazgarri bat dala gure Verboa. Ona orain beste adierazgarri bat geiago, eta au ere Gramatikatik artua.

An vocativoa zan: Deikia Verbo-barruan...

Orain, posesivoa: ots, euskaldunok *nere* ta *gure* erabiltzeko degun era.

Dana dala: guzti onek gauza bat dakar: euskaldunon gizartetasuna; ez gerala, dioten bezain bakarti, gerekoi, individualista; bestekoi gerala, gizarte-zale gerala: ots, etxekoi, etxekoirik iñor bada-ta... Iñor baño areago. Gure Euskerak ola azaltzen gaituala beintzat.

Eta bukatu det onenbestez.

LEKUONA'TAR MANUEL APAIZAK

LABURKUNTZA

M. Lecuona: El vocativo en el verbo.

En la conferencia anterior publicada en Euskera trata del vocativo en el nombre y explica en ésta, al comienzo, este punto.

Describe la riqueza del verbo vasco con relación a otros idiomas. Por cada forma de otros, en vascuence tenemos unas cuarenta y seis, cada una de ellas con su matiz diferente.

No se trata de formas como las del hebreo, el cual tiene siete: Kal, Niphal, Pihel, Puhál, Hiphil, Hophal y Hitpahel. Mientras que Kal indica la acción solamente, Niphal la convierte en reflexiva; Pihel y Puhál intensiva; Hiphil, Hophal factitiva (Pihel y Hiphil activos y Puhál, Hophal y Hitpahel pasivos).

Nuestro verbo también tiene algunas formas de este tipo; por ejemplo factitivos: egin, eragin; ekusi, erakutsi; ibilli, erabilli;

eman, eraman; ekarri, erakarri; y jan, janerazo; galdu, gale-razo, etc.

Pero cuando hablamos de la riqueza de nuestro verbo nos referimos a otro tipo de riqueza, al matiz de relación. Véase la primera lista de formas verbales. Estas formas que corresponden a la idea de HA TRAIIDO del castellano expresan también la idea de acusativo y dativo. En la segunda lista se expresa, además de los conceptos de la anterior, la idea de la persona con quien se habla y damos por llamar formas dialogadas. He aquí lo que estudia el autor: la partícula que se añade en la forma dialogada es vocativo. Esta partícula k de dĭk, por ejemplo, de la misma forma que ORI en el nombre, expresa el vocativo, es una sombra, un eco de ét.

Hay dos formas de tratamiento dialogado, ika y zuka. Las flexiones que están incluidas en la lista anterior son de ika; pero existe también el tratamiento de zuka, principalmente en verbos intransitivos y entre labortanos y navarros: Etorri nauzu, etorri duzu, etorri gaituzu, etorri dituzu que en ika corresponden a etorri nauk, duk, gaituk, dituk.

Es de notar que cuando se utiliza un verbo intransitivo en forma dialogada adquiere la forma de transitivo: etorri naiz, etorri nauk, etorri nauzu, como ekarri: ekarri nauk, ekarri nauzu.

El elemento que se introduce en las conjugaciones dialogadas y que representa al interlocutor puede ser masculino k o femenino n.

Algunos sabios que se dedican al estudio de la psicología del castellano han observado la tendencia personalizadora y la construcción refleja con verbos intransitivos.

El vasco hablante tiene más tendencia a abrirse al interlocutor y estas formas tienen la tendencia contraria precisamente. Y se dice luego que los euskaldunes somos individualistas, mientras que en la conversación siempre nos afanamos en cómo saludar y homenajear a la persona con quien mantenemos el diálogo.

Y para terminar habla de una característica de psicología social: la tendencia a emplear la primera persona del plural en lugar de la del singular; es decir, la de incluir al compañero de conversación en la cuestión. Gure erria por nire erria; gure etxea, etc. Y hasta el marido o la mujer dice gure emaztea, gure senarra tantas veces como nire emaztea o nire senarra por lo menos; gure etxeko andrea, etc.